

ЖЕТОН 1. СКАРАБЕЙ

Жук, амулет, печатка й один із найстійкіших образів давньоєгипетської культури

Що зображено. На жетоні показано стилізованого скарабея — образ жука-гнойовика. Давньоєгипетські скарабеї були не просто зображеннями комахи: форма жука стала основою величезного класу невеликих амулетів і печаток, які використовували понад дві тисячі років. При цьому конкретний предмет міг виконувати різні функції: захисну, релігійну, адміністративну або поховальну. [1–3]

Чому скарабей став важливим образом. У єгипетській мові жук пов'язувався зі словесним коренем *ḥpr* (зазвичай передається як *kherer*) — «виникати», «ставати», «поставати до існування». Спостереження за жуками, які котять кульки гною, зіставляли з щоденним рухом сонця небом; появу молодих жуків пов'язували з оновленням і новим виникненням життя. Звідси зв'язок із сонячним богом Хепрі (*Khepri*), особливо із сонцем, що сходить, а також з ідеями оновлення та відродження. [1, 2, 4]

Як використовували скарабеїв. Невеликі скарабеї виготовляли з фаянсу, стеатиту, напівдорогоцінного каміння та інших матеріалів. На пласкій нижній стороні часто вирізьблювали імена, титули, знаки або короткі зображення. У Середньому й Новому царствах багато екземплярів могли водночас служити амулетами й печатками: відбитком на сирій глині запечатували документи, посудини або двері. Окрема група — великі «серцеві скарабеї», пов'язані з поховальним обрядом і судом над померлим; їх не можна автоматично ототожнювати з усіма скарабеями. [2, 3, 5]

Хронологія та різноманіття. Перші скарабеєподібні амулети з'являються вже в Перший перехідний період; за пізніх XII–XIII династій їх виробництво різко зростає разом із розвитком бюрократії та практики печаток. Вони залишаються поширеними в Новому й Пізньому царствах, а потім продовжують існувати в греко-римську добу. Тому в археологічних колекціях трапляються дуже різні скарабеї: від крихітних печаток з іменами чиновників до великих поховальних амулетів. Один і той самий зовнішній образ не означає одну-єдину функцію. [1–3]

Що тут є фактом, а що — інтерпретацією. Археологічно ми бачимо самі предмети, їхні матеріали, написи, отвори для підвішування, сліди використання та контексти знахідок. Зв'язок із Хепрі, сонцем, «виникненням» і відродженням підтверджується єгипетською писемною та образотворчою традицією. Але особисті думки кожного власника відновити неможливо: конкретна людина могла цінувати скарабея водночас як захисний амулет, знак статусу, печатку або пам'ятний предмет. Саме тому сучасні єгиптологи уникають формули «скарабей завжди означав Х». [2, 5]

Важливо: краще не казати дітям, що єгиптяни «поклонялися жукам» або що кожен скарабей означав те саме. Давній зв'язок появи жука з гнойової кульки із «самозародженням» відображає єгипетське спостереження та релігійну інтерпретацію, а не сучасне біологічне пояснення життєвого циклу.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це скарабей. Єгиптяни спостерігали, як такий жук котить кульку землею, і порівнювали це з рухом сонця. Тому скарабей став пов'язуватися з появою нового життя, оновленням і захистом. Маленькі скарабеї носили як амулети, а деякі використовували ще й як печатки».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [The Met — Scarabs \(Middle Kingdom\)](#) — музейна довідка про символіку, хронологію та використання скарабеїв
- [2] [The Met — Ancient Egyptian Amulets](#) — огляд функцій амулетів і скарабеїв
- [3] [The Met — Scarab of the chamberlain Kheperka](#) — скарабей як амулет і адміністративна печатка
- [4] [The Met — Scarab, Ramesside Period](#) — зв'язок *kherer* / *Khepri* та сонячна символіка
- [5] [UCL Digital Egypt — Amulets](#) — університетський огляд амулетів і обмежень їх інтерпретації

ЖЕТОН 2. ФАРАОН

Не «портрет будь-якого єгиптянина», а умовне зображення царської влади та її візуальних ознак

Що зображено. Жетон показує ідеалізований образ єгипетського царя в головному уборі немес (nemes) із царським знаком кобри — уреем (uraeus). Такі ознаки давали глядачеві змогу розпізнати саме царя навіть тоді, коли обличчя не було індивідуальним портретом. Немес і урей багаторазово засвідчені в царській скульптурі; урей мав захисне значення й підкреслював царський статус. [1–3]

Що означає слово «фараон». Для шкільного пояснення словом «фараон» зручно називати давньоєгипетського царя, але історично це спрощення. Єгипетський вислів pr-ꜣ («Великий дім») спочатку означав царський палац; у Новому царстві його почали вживати й щодо самого правителя. Тому стосовно ранніх царів — наприклад, Хуфу — «фараон» є звичним сучасним позначенням, а не обов'язково словом, яким їх називали сучасники. [4, 5]

Якою була царська влада. Єгипетська царська влада поєднувала політичні, адміністративні й релігійні функції. Одним із головних обов'язків царя вважали підтримання maat — правильного порядку, справедливості та стійкості світу: захист країни, здійснення культу богів, забезпечення політичного порядку й правосуддя. Живий цар особливо пов'язувався з Гором, померлий — з Осірісом. Формула «цар був богом» надто груба: The Met підкреслює, що єгиптяни знали про смертність конкретного правителя, а сакральними передусім були сама царська посада й влада, яку він уособлював. [5]

Чому зображення царів схожі одне на одне. Єгипетське царське мистецтво передавало не лише зовнішність людини, а й посаду, ідеальний статус і спадкоємність. Тому немес, урей, корони, царська борода, пози й масштаб фігури працюють як візуальна «мова влади». На жетоні показано саме таку умовну мову, а не реконструкцію обличчя конкретного правителя. [1–3]

Імена й титулатура. Єгипетський цар мав складну офіційну титулатуру. У розвиненій формі вона включала п'ять царських імен; сучасному глядачеві особливо знайомі тронне й особисте імена, які могли вписувати в овальні картуші. Імена та епітети були не просто «паспортом»: вони виражали політичну й релігійну програму царювання, зв'язок із богами та ідею влади над Верхнім і Нижнім Єгиптом. Тому в історичному джерелі царя нерідко надійніше впізнавати за титулатурою й атрибутами, ніж за рисами обличчя. [4, 5]

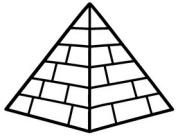
Чи могла царем бути жінка? Царська посада та її візуальна мова були переважно чоловічими, але відомі жінки, які приймали царську владу. Найвідоміший приклад — Хатшепсут (XVIII династія): вона прийняла повну царську титулатуру й могла зображуватися в немесі, царському кілті та навіть в умовно чоловічому ідеальному образі; водночас у низці написів й форм титулатури зберігалися граматично жіночі форми. Це добрий приклад того, що єгипетське царське зображення передавало передусім посаду й ідеальний статус, а не побутову зовнішність людини. [6]

Важливо: не варто пояснювати немес як «звичайний одяг єгиптян» і не слід казати, що всі правителі виглядали саме так. Єгипетські царі носили й зображувалися в різних коронах і головних уборах; наш жетон використовує один із найупізнаваніших царських типів.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Фараон — звичне для нас слово для царя Давнього Єгипту. На жетоні ми впізнаємо царя за немесом — особливим головним убором — і коброю на чолі. Це не портрет однієї людини: за допомогою таких ознак єгипетські художники показували, що перед нами саме правитель».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [The Met — Head of a King with a Nemes Headdress](#) — немес і урей як традиційні ознаки царського зображення
- [2] [The Met — King Sahure Accompanied by a Divine Figure](#) — царський немес, урей та ідеологія царської влади в Старому царстві
- [3] [British Museum — Ancient Egypt: Symbols of the pharaoh \(PDF\)](#) — музейна таблиця царських символів: nemes, uraeus тощо
- [4] [ISAC, University of Chicago — The King and the Administration \(PDF\)](#) — про царські імена та походження звернення «Great House / pharaoh»
- [5] [The Met — Kings and Queens of Egypt](#) — maat, Гор/Осіріс і нюанси сакральної царської влади
- [6] [The Met — Seated Statue of Hatshepsut](#) — жінка-цар, повна титулатура й використання чоловічої царської візуальної мови

ЖЕТОН 3. ПІРАМІДА

Царська гробниця, частина великого поховального комплексу й головний архітектурний образ Старого царства

Що зображено. Жетон показує умовну гладкостінну кам'яну піраміду — тип, особливо характерний для царських поховальних комплексів Старого царства. Єгипетські піраміди існували в різних формах і розмірах; зображення на жетоні найближче до «справжніх» гладкостінних пірамід IV династії, а не до давнішої ступінчастої піраміди Джосера. [1]

Як виникла така форма. Перша єгипетська піраміда — Ступінчаста піраміда царя Джосера в Саккарі (III династія) — виросла з давнішої традиції царських гробниць. За Снофру на початку IV династії відбувалися масштабні експерименти з формою, після яких утвердилася гладкостінна форма піраміди. За його наступника Хуфу було збудовано Велику піраміду в Гізі; поруч пізніше постали піраміди Хафри та Менкаури. Пік гігантського пірамідального будівництва припадає саме на ранню IV династію. [1, 2]

Піраміда — не окремий «дім для мумії». Царська піраміда була центром складного поховального комплексу. Для IV династії типовими були сама піраміда з поховальними приміщеннями, храм біля її східного боку, долиний храм ближче до землеробської зони та брукована дорога (каузвей), що їх сполучала. Тут здійснювали царський поховальний культ. Тому науково точніше говорити не просто про споруду для тіла царя, а про монументальний комплекс, що забезпечував його посмертний культ і виражав уявлення про царську владу та потойбічне існування. [1]

Релігійний зміст і будівництво. У Старому царстві форма й орієнтація пірамід пов'язувалися зі змінними уявленнями про царя, сонце та потойбічне життя; The Met відзначає сонячну символіку пірамід і зв'язок із бенбеном Геліополя. Водночас це були колосальні державні проекти. Археологія Гізи виявила поселення та інфраструктуру людей, які обслуговували будівництво: адміністраторів, ремісників, кухарів і робітників. Чисельність і точна організація робочої сили залишаються предметом дискусії, але сучасна археологія не підтримує старої популярної картини, нібито піраміди Гізи просто збудувала маса закутих у кайдани рабів. [1, 3, 4]

Який вигляд мала завершена піраміда. Лінії «кам'яних блоків» на нашому жетоні — лише умовний графічний прийом, щоб дитина миттєво впізнала споруду. У гладкостінних царських пірамід зовнішню поверхню облицьовували так, щоб утворити рівні схили; сьогодні значна частина облицювання втрачена, тому видно внутрішні масиви кладки. До того ж не всі єгипетські піраміди мали однакову будову: наприклад, у Середньому царстві трапляються піраміди з ядром із сирцевої цегли та вапняковим облицюванням. Отже, формула «піраміда = суцільна гора однакових кам'яних кубів» історично неправильна. [1, 6]

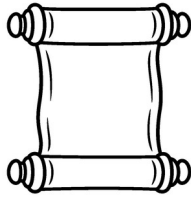
Що відомо про будівельників. Розкопки на плато Гіза виявили велике поселення й господарську інфраструктуру, пов'язану з будівельними проектами IV династії. Знахідки показують складну систему постачання та праці, у якій були адміністратори, ремісники, робітники й обслуговувальний персонал. Точна кількість будівельників та організація сезонних і постійних бригад залишаються предметом досліджень; науково добросовісніше говорити про організовану державою робочу силу, ніж повторювати кінематографічний образ нескінченних рядів рабів під батогами. [3–5]

Важливо: не варто казати, що «всі фараони будували піраміди» або що всі піраміди розташовані в Гізі. Пірамідальні царські гробниці відомі в різних некрополях і епохах, їхні розміри, матеріали та роль змінювалися; вже до пізнього Старого царства гігантські розміри перестали бути головним напрямом розвитку комплексу.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Піраміда була не просто величезною купою каміння й не окремим “домом для мумії”. Це царська гробниця всередині цілого комплексу з храмами й дорогою. Єгиптяни будували такі комплекси задля посмертного культу царя, а будівництво вимагало величезної організації людей, матеріалів і постачання».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [The Met — Egypt in the Old Kingdom \(ca. 2649–2130 B.C.\)](#) — еволюція пірамід, склад комплексу, царський культ і сонячна символіка
- [2] [Digital Giza \(Harvard\) — Khufu Pyramid](#) — археологічний каталог Великої піраміди та комплексу Хуфу
- [3] [AERA — Who Built the Pyramids?](#) — археологічна програма дослідження будівельників та інфраструктури Гізи
- [4] [AERA — The Lost City of the Pyramids](#) — розкопки поселення, пов'язаного з будівництвом пірамід
- [5] [Digital Giza \(Harvard\) — Frequently Asked Questions](#) — коротка науково-популярна довідка про будівельників пірамід і поширені міфи
- [6] [The Met — The Pyramid Complex of Senwosret III, Dahshur](#) — приклад піраміди Середнього царства з ядром із сирцевої цегли та вапняковим облицюванням

ЖЕТОН 4. ПАПІРУСНИЙ СУВІЙ

Не «давній папір», а рослинний матеріал, технологія виготовлення й основний носій рукописних текстів

Що зображено. На жетоні показано умовний сувій із папірусу. Словом «папірус» називають і рослину *Syperus papyrus*, що росла на заболочених ділянках долини й особливо дельти Нілу, і виготовлений із її серцевини матеріал для письма. Саму рослину єгиптяни використовували значно ширше — для кошиків, циновок, мотузок, сандалій та інших виробів, — але саме писальний папірус став одним із найважливіших носіїв інформації в давньому Середземномор'ї. [1]

Як виготовляли аркуш і сувій. Тверду зовнішню оболонку стебла знімали, серцевину нарізали смужками, укладали шарами в різних напрямках і пресували до утворення міцного аркуша. Окремі аркуші з'єднували з невеликим перекриттям у довгі рулони. Дослідники добре розуміють загальний принцип виробництва, але не всі технологічні деталі давнього пресування й сушіння відомі з повною впевненістю. Тому шкільна формула «смужки просто склеювали соком рослини» надто категорична. [1, 2]

Як на ньому писали. Протягом більшої частини фараонської історії на папірусі зазвичай писали не монументальними ієрогліфами, знайомими зі стін храмів, а швидшим курсивним письмом — передусім ієратикою; пізніше широко використовувалася демотика, а згодом грецьке й коптське письмо. Основним писальним інструментом тривалий час залишався рослинний стилус із ситника з розмочаленим кінцем; очеретяне перо увійшло у вжиток значно пізніше, приблизно наприкінці I століття до н. е. Писали вуглецевим чорним, а червоний пігмент застосовували для виділення окремих частин тексту. [1, 3]

Що дійшло до нас. На папірусах збереглися листи, господарські рахунки, адміністративні записи, договори, релігійні та літературні твори. Відомі листи й рахунки Хеканакхта початку Середнього царства дають змогу зазирнути в повсякденні турботи родини й господарства, а не лише в життя царів. Сухий клімат пустельних районів Єгипту сприяв збереженню матеріалу, який у вологому середовищі зазвичай руйнується. Найдавніший відомий порожній рулон датують приблизно 2900 роком до н. е.; найдавніші добре збережені тексти на папірусі відомі вже з IV династії. [1, 4]

Дорогий матеріал і повторне використання. Папірус був цінним ресурсом. Непотрібні документи могли перевертати, стирати й використовувати знову; збереглися аркуші з кількома шарами записів і чернетками. Старий папірус міг отримувати й зовсім інше життя — наприклад, входити до складу картонажу. Для дитини це важливо: давня писемна культура складалася не з нескінченних «гарних сувоїв», а з практичної роботи з обмеженим і цінним матеріалом. [1, 5]

Важливо: наш малюнок — зручна піктограма, а не технічна реконструкція конкретного єгипетського сувою. Декоративні «валики» по краях не слід видавати за обов'язкову конструкцію давньоєгипетської книги: реальний папірус передусім складався зі з'єднаних аркушів, згорнутих у рулон.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це папірусний сувій. Єгиптяни робили матеріал для письма із серцевини рослини папірус: смужки клали шарами, пресували й з'єднували в довгий рулон. На папірусі писали листи, рахунки, документи, оповіді та релігійні тексти. Він був цінним, тому старі аркуші нерідко використовували повторно».

Джерела та матеріали для перевірки

[1] [The Met — Papyrus in Ancient Egypt](#) — рослина, виготовлення, письмо, датування та сфери використання

[2] [The Met — Papyrus-Making in Egypt](#) — технологія аркуша й рулону, орієнтація волокон і виробництво

[3] [The Met — Letter written in hieratic script on papyrus](#) — конкретний лист Нового царства й будова папірусного аркуша

[4] [The Met — Hekanakht Letter I](#) — реальний родинно-господарський архів початку Середнього царства

[5] [The Met — Hieratic Papyrus fragment](#) — висока вартість папірусу та практика повторного використання

ЖЕТОН 5. ПИСАР

Письмо як професія та інструмент управління: від рахунків і листів до храмів, армії та царської адміністрації

Що зображено. Жетон показує сидячу людину з письмовим приладдям на колінах — традиційний візуальний тип єгипетського писаря. Подібні зображення справді існували: статуетки показують писаря з розгорнутим папірусом або дошкою, іноді — сидячого зі схрещеними ногами. Одяг можна було натягнути на коліна, щоб отримати зручну поверхню для письма. Тому поза на жетоні історично впізнавана, хоча це не «уніформа» всіх писарів. [1]

Ким був писар. Слово «писар» не означає одну вузьку професію на кшталт сучасного секретаря. Навичка письма була потрібна в господарському обліку, податках і розподілі продуктів, листуванні, суді, храмовій адміністрації, армії та царській службі. Високопоставлений чиновник міг зберігати титул писаря навіть тоді, коли давно обіймав керівну посаду. Скульптура Хоремхеба як писаря особливо наочно показує престиж освіченого чиновника: майбутній цар до сходження на престол свідомо представляв себе в цій ролі. [2, 5]

Наскільки рідкісною була грамотність. Писемність не була масовою навичкою, але точну частку грамотних установити неможливо. У популярній літературі трапляються цифри близько 1–5%, однак UCL підкреслює, що такі оцінки ґрунтуються на обмежених даних, сильно змінюються залежно від часу, місця й соціального середовища та погано відображають різні рівні читання й письма. Тому науково коректніше говорити: грамотність була обмеженою й соціально значущою, а не повідомляти дітям один «точний відсоток». [3, 4]

Не всі писали ієрогліфами. Єгипетська писемна культура використовувала кілька форм письма. Ієрогліфи особливо пасували для монументальних, формальних і релігійних написів; у повсякденній документації застосовували курсивні системи — передусім ієратіку, пізніше демотику. British Museum окремо зазначає, що не кожен писар володів монументальними ієрогліфами. Отже, фраза «писар — людина, яка малювала ієрогліфи» надто вузька. [3, 4]

Інструменти й навчання. Робочий набір включав дерев'яну палітру, чорну й червону фарбу, писальні стилуси з рослинних стебел, воду та матеріал для письма. Збереглися палітри зі слідами червоної й чорної фарби, тренувальні дошки та учнівські тексти. Навчання вимагало тривалої практики: потрібно було опанувати письмо, читання, лічбу та професійні формули документів. При цьому писали не лише на папірусі — для вправ і коротких записів використовували також дерев'яні дошки й остракони, тобто черепки та уламки каменю. [2, 5]

Важливо: не перетворюйте писарів на єдину «освічену касту» з нібито точно відомим відсотком грамотних. У Єгипті існували різні рівні грамотності та різні писемні практики; археологія дає змогу впевнено говорити про високу цінність письма, але не дає точного перепису всіх, хто вмів читати й писати.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це писар — людина, для якої читання, письмо й лічба були частиною роботи. Писарі складали листи й документи, рахували продукти та податки, працювали при храмах, у господарствах і на державній службі. Частіше вони писали швидким курсивним письмом, а не тими великими ієрогліфами, які ми бачимо на стінах храмів».

Джерела та матеріали для перевірки

[1] [The Met — Statuette of a Scribe](#) — реальна поза писаря, папірус і техніка письма на колінах

[2] [The Met — Scribe's Palette](#) — палітра, червона й чорна фарба, очеретяні пензлики

[3] [UCL Digital Egypt — Literacy](#) — чому оцінки частки грамотних залишаються невизначеними й багатовимірними

[4] [British Museum — Hieroglyphs: unlocking ancient Egypt, large print guide](#) — роль писарів і відмінність ієрогліфічного, ієратичного та демотичного письма

[5] [The Met — The Art of Ancient Egypt: A Resource for Educators](#) — Хоремхеб як писар і матеріальна культура письма

ЖЕТОН 6. ЧОВЕН

Ніл як транспортна артерія: течія, північний вітер, перевезення, рибальство й ритуальні подорожі

Що зображено. На жетоні показано умовний давньоєгипетський річковий човен із вітрилом. Це узагальнений знак, а не точна копія одного судна: єгиптяни використовували багато типів човнів і кораблів — легкі папірусні човни, дерев'яні річкові судна, вантажні та церемоніальні кораблі. Про судна відомо надзвичайно багато завдяки зображенням, дерев'яним моделям, текстам і рідкісним залишкам справжніх кораблів. [1]

Чому Ніл був «дорогою». Довга річкова долина робила водний транспорт ключовим для зв'язку між поселеннями. Ніл тече на північ, а переважний вітер дме з півночі. Це створювало зручну, хоча й не абсолютно просту систему: вниз за течією можна було рухатися на веслах і за допомогою течії, а вгору річкою — використовувати північний вітер і вітрило. На моделях із гробниці Мекетре видно, що під час руху вниз за течією щоглу могли знімати, тоді як для зворотного шляху використовували вітрило. [2–4]

Що перевозили й навіщо плавали. Нілом перевозили людей, зерно та інші продукти, будівельні матеріали, адміністративні вантажі; човни були також частиною рибальства, полювання в болотах і повсякденних поїздок. Швидкість залежала від напрямку, вітру, рівня води, типу судна, досвіду команди та місцевих перешкод. Тому вислів «Ніл — головна дорога Єгипту» корисний як метафора, але не означає, що подорож була однаково швидкою й легкою будь-якої пори року. [2, 5]

Човен і потойбічний світ. Судна мали й релігійне значення. У Середньому царстві моделі човнів клали до гробниць; деякі представляли подорож до Абідоса — головного культового центру Осіріса — або ритуальний рух померлого. Інші моделі показували більш земні заняття, наприклад риболовлю та полювання. Тому той самий предмет міг водночас нагадувати про реальне річкове життя й виконувати функцію в поховальному контексті. [3, 5]

Що дають моделі та зображення. Моделі Мекетре напрощуд докладні: можна побачити кермові весла, веслярів, щоглу, вітрило, промір глибини та інші елементи роботи екіпажу. Але модель — не фотографія. Її створювали в певному ритуальному й художньому контексті, і вона могла навмисно підкреслювати одні деталі та опускати інші. Історик зіставляє моделі із зображеннями, текстами й археологічними рештками суден, а не реконструює все за однією іграшковою копією. [1, 3, 4]

Важливо: наш жетон поєднує впізнавані ознаки єгипетського судна, і його не слід подавати як конкретну модель «типового човна всіх епох». Єгипетська річкова техніка змінювалася протягом тисячоліть; навіть поховальні моделі одного часу показують різні функції та способи руху.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це човен із Нілу. Річка з'єднувала міста й села, тому нею перевозили людей і вантажі. Ніл тече на північ, а вітер часто дме з півночі: це допомагало рухатися в різні боки — вниз за течією та вгору під вітрилом. Човни були потрібні і в звичайному житті, і в релігійних обрядах».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [UCL Digital Egypt — Ships in Egypt](#) — огляд археологічних, образотворчих і модельних свідчень про судна
- [2] [UCL Digital Egypt — Journey times on the Nile](#) — чинники, що впливали на річкову подорож і швидкість
- [3] [The Met — Model Sailboat from the tomb of Meketre](#) — вітрило, будова судна та ритуальна подорож до Абідоса
- [4] [The Met — Travelling Boat being Rowed](#) — течія Нілу, північний вітер, знята щогла та керування судном
- [5] [The Met — Model Sporting Boat](#) — човен у рибальстві та полюванні в нільських болотах

ЖЕТОН 7. ЛОТОС

Точніше — водяна лілія: рослина Нілу, образ світанку, оновлення й один із найчастіших мотивів єгипетського мистецтва

Що зображено. Жетон показує стилізовану квітку, яку в єгиптологічній і популярній літературі зазвичай називають «лотосом». Ботанічно йдеться передусім про водяні лілії роду *Nymphaea* — синю та білу. The Met прямо відзначає цю термінологічну невідповідність. Тому вислів «єгипетський лотос» зручний і традиційний, але вчителю корисно знати: це не той самий ботанічний лотос, що знайомий за азійськими *Nelumbo*. [1, 2]

Чому квітка набула символічного значення. Квітка водяної лілії закривається й розкривається в добовому циклі; для єгиптян її ранкове розкриття пов'язувалося з появою сонця та оновленням світу. Звідси мотив щоденного відродження, омолодження й нового життя. У поховальному та амулетному мистецтві це значення особливо доречне: рослина, яка щодня ніби «повертається» до життя, ставала природним образом відновлення. [1, 2, 4]

Рослина й географія Єгипту. У символічній мові країни папірус пов'язували передусім із Нижнім Єгиптом, а лілію/«лотос» — з Верхнім Єгиптом. У зображеннях обидві рослини могли поєднуватися як знак двох частин країни. Але це не означає, що квітка була лише державним гербом: вона була частиною реального нільського ландшафту й водночас використовувалася в дуже різних декоративних, релігійних і побутових контекстах. [3]

Де її зображали. Квіти трапляються в розписах, рельєфах, прикрасах, амулетах, посудинах, поховальних моделях та архітектурі. Люди в сценах можуть тримати або нюхати квітку; вона входить до букетів і підношень. В архітектурі рослинні форми переходили в капітелі колон. Тому правильніше бачити в лотосі не один «магічний символ», а надзвичайно стійкий природний образ, що набував різних значень залежно від контексту. [1, 2, 5]

Наскільки реалістичний наш жетон. Давньоєгипетські художники стилізували рослини, а сучасна піктограма спрощує їх ще сильніше. За формою нашого значка не можна визначати конкретний вид рослини або датувати зображення. Його функція — створювати зрозумілу асоціацію з нільською флорою та єгипетським мистецтвом. Наукове пояснення має виходити з реальних рослин і давніх зображень, а не зі спроб читати кожну лінію значка як точну ботанічну деталь. [1–3]

Важливо: краще казати «лотос (точніше, водяна лілія)» і не зводити рослину до одного значення. Зв'язок із сонцем, оновленням і відродженням добре засвідчений, але конкретне зображення квітки може бути водночас декоративним, ритуальним, географічним або частиною сцени повсякденного життя.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це квітка, яку зазвичай називають єгипетським лотосом, хоча ботанічно це водяна лілія. Вона росла біля води й розкривалася вранці, тому єгиптяни пов'язували її зі сходом сонця, оновленням і новим життям. Квітку дуже часто зображали в прикрасах, підношеннях, розписах і навіть у формах колон».

Джерела та матеріали для перевірки

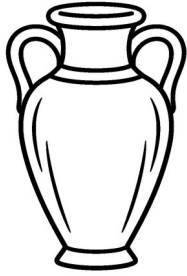
[1] [The Met — Lotus Flower Inlay](#) — водяна лілія, добовий цикл і символіка відродження

[2] [The Met — Model Lotus Flower](#) — лотос/водяна лілія та щоденне оновлення

[3] [The Met — Papyrus in Ancient Egypt](#) — папірус і лілія як рослини Нижнього та Верхнього Єгипту

[4] [The Met — Scarab with Lotus Decoration](#) — лотос як мотив амулета й образ відродження

[5] [The Met — Reconstructed lotiform chalice](#) — лотосоподібна форма посудини та комплекс символів відродження

ЖЕТОН 8. ПОСУДИНА

Не одна «амфора», а безліч форм: зберігання, перевезення, приготування їжі, підношення й археологічна інформація

Що зображено. Жетон показує умовну посудину з двома ручками. Її краще так і називати — «посудина» або «гличик/посудина», а не автоматично «амфора»: єгипетська кераміка існувала у величезному різноманітті форм, і наш малюнок не копіює один певний археологічний тип. Були горщики, гличики, пляшки, чаші, миски, хлібні форми та спеціалізовані ємності; форми змінювалися залежно від епохи, регіону й функції. [1, 4]

Для чого були потрібні посудини. Керамічна тара була частиною повсякденного господарства. У посудинах тримали воду, зерно й продукти, пиво, вино, олії, жир та інші речовини; деякі форми використовували під час приготування їжі, розливання напоїв або підношень. Із палацового комплексу Аменхотепа III в Малкаті відомі численні написи на посудинах: вони називають вино, ель, жир, м'ясо та інші продукти, іноді вказують рік, походження вмісту й відповідального чиновника. [2, 3]

Як виготовляли кераміку. Основними глинами були нільський мул і мергельні глини. Посудину могли ліпити вручну, складати з джгутів, формувати або робити на гончарному крузі; потім її сушили, за потреби покривали ангобом, розписували й випалювали. Виробничі прийоми з часом змінювалися. Тому навіть простий черепок для археолога — джерело даних про сировину, технологію, майстерню, торгівлю та датування шару. [4]

Як закривали й маркували великі ємності. Великі посудини для зберігання могли закривати цинковою, тканиною або невеликою керамічною кришкою й запечатувати глиною. На пломбах і стінках ставили печатки та писали відомості про вміст. Це перетворює посудину на частину адміністративної системи: за такими написами ми дізнаємося не лише, що люди їли й пили, а й як продукти обліковували, переміщували та розподіляли. [2, 3]

Не лише побутовий предмет. Посудини знаходять у будинках, палацах, майстернях, храмах і гробницях. У похованнях могли ставити справжні ємності з припасами або маленькі модельні посудини, які символічно забезпечували померлого необхідним. Їх виготовляли не лише з глини: відомі кам'яні, металеві, фаянсові та скляні посудини. Матеріал і форма могли відображати призначення, доступність сировини та статус власника. [1, 5]

Важливо: наш жетон не можна використовувати як «типову єгипетську посудину всіх часів». Це узагальнена піктограма. Для історично точного заняття краще показати дітям поруч 2–3 музейні посудини різних форм: тоді стає видно, наскільки різноманітною була повсякденна матеріальна культура Єгипту.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це посудина. Єгиптяни користувалися безліччю різних посудин: у них зберігали воду, зерно, пиво, вино, олії та інші продукти, готували їжу й робили підношення. На деяких великих посудинах навіть писали, що всередині, звідки це привезли й коли. Для археолога звичайний горщик може розповісти дуже багато».

Джерела та матеріали для перевірки

[1] [UCL Digital Egypt — Pottery in the New Kingdom](#) — різноманіття форм і типологія єгипетської кераміки

[2] [The Met — Sealing from a Jar with the Name of a King Amenhotep](#) — зберігання продуктів, закривання й опечатування великих посудин

[3] [The Met — Hieratic Jar Label](#) — написи про вміст, дату, походження та постачальників

[4] [UCL Digital Egypt — Pottery Production](#) — сировина, формування, гончарний круг, сушіння й випалювання

[5] [The Met — Miniature vessel of Perneb](#) — модельні посудини та поховальне забезпечення в Старому царстві

ЖЕТОН 9. СФІНКС

Царська голова й лев'яче тіло: образ сили, охорони та ідеальної влади, а не єгипетська версія грецької загадки

Що зображено. Жетон показує типовий для єгипетського царського мистецтва сфінкс: лежаче лев'яче тіло поєднане з людською головою правителя в царському головному уборі. Такий образ відомий щонайменше з IV династії Старого царства й продовжував використовуватися багато століть. Найвідоміший приклад — Великий сфінкс у Гізі, який зазвичай пов'язують із царем Хафрою та його пірамідальним комплексом. [1, 5]

Що означав такий образ. Поєднання царського обличчя з могутнім тілом лева показувало владу в її захисному й страхітливому аспекті. Сфінкси могли охороняти підходи до храмів і палаців, стояти парами біля входу або утворювати довгі процесійні алеї. Відомі також сцени, де цар-сфінкс перемагає ворогів: тут тваринна сила стає візуальною мовою здатності правителя захищати країну та підтримувати порядок. [2, 3]

Це не портрет конкретного «чудовиська». Єгипетські сфінкси були частиною царської та божественної іконографії. Риси обличчя, немес, урей, написи та інші атрибути допомагали визначити, кого зображує статуя. Сфінкси могли представляти різних царів: збереглися приклади Тутмоса III, Сенусерта III та Хатшепсут. Жінка-цар Хатшепсут також зображувалася в царському образі сфінкса, чоловічому за формою, що ще раз показує: перед нами мова посади й влади, а не побутовий портрет людини. [1–4]

Сфінкси були різними. Людська голова на лев'ячому тілі — найупізнаваніший тип, але єгипетська традиція знала й інші поєднання, зокрема лев'ячі тіла з головами барана або сокола, пов'язані з божествами. Масштаб також варіювався від колосальних пам'ятників до невеликих фігур. Тому слово «сфінкс» описує цілу групу гібридних образів, а наш жетон спеціально обирає найупізнаваніший царський варіант. [2, 3]

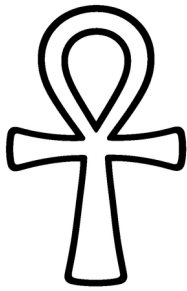
Чому важливо відокремлювати Єгипет від Греції. Пізніша грецька традиція зробила Сфінкса персонажем міфу про Едіпа й загадку; цей сюжет не пояснює функції давньоєгипетських царських сфінксів. Для єгипетського матеріалу значно надійніше говорити про царську силу, захист, храмовий простір і образ правителя. Подібна сучасна назва не означає, що всі культури розповідали про цю істоту одну й ту саму історію. [2]

Важливо: не треба казати дітям, що будь-який єгипетський сфінкс «задавав загадки» або що всі сфінкси — один і той самий персонаж. Наш жетон показує саме царський тип: людська голова правителя й тіло лева як образ сили та охорони.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це єгипетський сфінкс: у нього тіло лева й голова царя. Так єгиптяни показували силу та владу правителя. Сфінксів ставили біля храмів і доріг до них як охоронні образи. Історія про загадку Сфінкса належить уже до грецького міфу й не пояснює єгипетські статуї».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [The Met — Sphinx of Thutmose III](#) — царський сфінкс, немес і давність типу
- [2] [The Met — Think Sphinx: Family Guide](#) — функції сфінксів як охоронців і різноманіття типів
- [3] [The Met — Senwosret III as a Sphinx](#) — сфінкс як страхітливий образ царської влади
- [4] [The Met — Sphinx of Hatshepsut](#) — жінка-цар у формі сфінкса й мова царської іконографії
- [5] [British Museum — Beard fragment of the Great Sphinx, Giza](#) — Великий сфінкс, Хафра та пізніше вшанування пам'ятки

ЖЕТОН 10. АНХ

Ієрогліф «життя»: слово, знак і предмет, який боги «передають» цареві в єгипетській образотворчій мові

Що зображено. Анх — один із найупізнаваніших єгипетських знаків. В ієрогліфічному письмі його використовували для запису слів зі значенням «жити», «живий» і «життя», а згодом він природно став самостійним позитивним образом життя. Тому коректніше починати пояснення саме з мови: це не просто декоративний «єгипетський хрест», а знак, словесне значення якого можна було прочитати. [1]

Як знак працював у зображеннях. У царських і храмових сценах божество може тримати анх у руці або простягати його цареві, тим самим візуально даруючи життя. У статуї царя Сахура місцевий бог простягає йому анх; в амарнському мистецтві руки променів сонячного Атона можуть підносити анх до обличчя царя. Так писемний знак перетворюється на зображуваний предмет: художник буквально показує «життя», яке можна отримати від божества. [2, 3]

Анх як реальний предмет. Форма анха виходила за межі тексту й рельєфу. Збереглися маленькі фаянсові амулети у формі анха та більші церемоніальні предмети. Це показує важливу особливість єгипетської культури: межа між письмом, зображенням і предметом могла бути дуже рухомою. Ієрогліф не лише позначав поняття на стіні — його форма могла сама ставати річчю, яку носили або використовували в ритуальному контексті. [1, 4, 5]

Життя — не лише «безсмертя після смерті». Анх трапляється й у контекстах, пов'язаних із земним життям, здоров'ям, царською владою та божественним благословенням. Він справді широко присутній у поховальній культурі, але формула «анх = лише вічне життя після смерті» надто вузька. У поєднаннях з іншими позитивними знаками він міг входити до побажань життя, стійкості та влади. [1, 2, 5]

Звідки взялася його форма. У сучасній єгиптологічній довідковій традиції знак S34 зазвичай описують як зав'язку або ремінець, пов'язаний із сандалями; таке пояснення походить від класичної класифікації Гардінера. Однак це реконструкція можливого предметного прототипу форми, а не її основне значення в текстах. Для шкільного матеріалу надійніше розділяти ці рівні: упевнено говорити, що ʾnh означає «жити/життя», і не видавати популярні версії про «ключ Нілу» або поєднання чоловічого й жіночого начал за давньоєгипетські пояснення. [1, 6]

Важливо: назва «ключ життя» зручна як сучасна умовна назва, але не слід казати дітям, нібито давні єгиптяни достеменно вважали форму анха ключем або «ключем Нілу». Надійно відомо інше: анх — ієрогліф і символ життя, широко включений у релігійну та царську візуальну мову.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Цей анх — давньоєгипетський знак, що означав “життя”. Єгиптяни писали ним слова про життя, а художники зображали, як боги тримають або простягають анх цареві, наче дарують йому життя. У формі анха робили й маленькі амулети. Походження форми знака обговорюється, але його значення “життя” відоме надійно».

Джерела та матеріали для перевірки

[1] [The Met — Ceremonial Implement in the Shape of an Ankh](#) — пряме музейне визначення анха як ієрогліфа «life/live/alive»

[2] [The Met — King Sahure Accompanied by a Divine Figure](#) — божество простягає цареві анх — знак життя

[3] [The Met — Akhenaten Sacrificing a Duck](#) — промені Атона й анх як дарування життя цареві

[4] [The Met — Ankh amulet](#) — невеликий фаянсовий амулет у формі анха

[5] [The Met — Ancient Egyptian Amulets](#) — як форма, матеріал і контекст наділяли амулети значенням

[6] [Thot Sign List \(Université de Liège / BBAW\) — sign S34](#) — академічний sign-list: ankh як S34, традиційно «tie/strap, used with sandals»

ЖЕТОН 11. ОКО УДЖАТ

«Ціле / відновлене» око Гора: міф про зцілення, захисний амулет і один із найстійкіших знаків регенерації

Що зображено. На жетоні показано уджат (wedjat) — один із найпоширеніших єгипетських амулетних образів. Його форма поєднує людське око з характерними позначками ока сокола, адже бог Гор міг зображуватися соколом або сокологоловою людиною. Єгипетську назву wedjat зазвичай пояснюють як «той, що цілий / знову цілий», тобто відновлене око. [1, 2]

Міф про втрачене й відновлене око. У циклі міфів про боротьбу Гора й Сета око Гора виявляється пошкодженом, утраченим або вирваним, а потім відновлюється; у поширеній версії важливу роль у зціленні відіграє бог Тот. Міф існував у різних текстах і варіантах, тому краще не перетворювати його на одну «канонічну казку» з незмінним набором подробиць. Для значення амулета головне — перехід від пошкодження до цілісності. [1–3]

Чому він став захисним амулетом. Відновлене око втілювало здатність повернути цілісність, здоров'я та життєву силу. Амулет мав передавати власникові захист і регенеративну силу образу. Такі предмети носили живі, а також клали на тіло померлого або між бинтами мумії. Матеріал, колір, форма та слова, вимовлені над амулетом, могли доповнювати його передбачувану магічну дію. [1, 3, 5]

Як змінювалося зображення. Уджат не мав єдиного незмінного «логотипа». Музейні екземпляри різних епох відрізняються розташуванням спіралі, вертикальної позначки, брови, кольором і матеріалом; трапляються складні композиції, де око поєднане з крилом, коброю, рослинами або іншими знаками. Наш жетон використовує сучасно впізнавану скорочену форму, складену з типових елементів. [2–4]

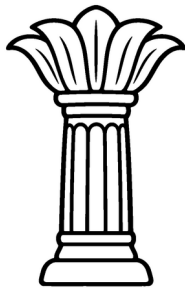
Не плутати науковий факт із популярною легендою. У сучасних навчальних картинках частини ока нерідко оголошують готовою «єгипетською таблицею дробів» $1/2$, $1/4$, $1/8$ тощо. Зв'язок із єгипетськими дробами складніший: спеціальні знаки справді використовували для часток міри heqat, але ідею, що ці знаки від початку є частинами Уджата, дослідники запропонували на початку XX століття, а пізніше її оскаржували в історії давньої математики. Тому готову «таблицю дробів за частинами ока» не можна подавати як беззаперечний давньоєгипетський факт. Надійна основа для цього жетона — Гор, пошкодження й відновлення ока, захист і регенерація. [6]

Важливо: краще передавати зміст як «відновлене/ціле око» й пояснювати захист через міф про відновлення, а не як універсальне «око, що стежить за всіма». Це не просто декоративне око й не автоматичний аналог сучасних талісманів «від пристриту».

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це око Уджат — відновлене око бога Гора. У єгипетському міфі око було пошкоджене, а потім зцілене, тому воно стало знаком відновлення, захисту й нової сили. Маленькі амулети у формі Уджата носили живі та клали разом із померлими».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [The Met — Wedjat Eye Amulet, Late Middle Kingdom](#) — значення назви, міф Гора та захисно-регенеративна функція
- [2] [The Met — Wedjat Eye Amulet, Ptolemaic Period](#) — людські й соколині елементи форми Уджата
- [3] [The Met — Wedjat Eye Amulet from a mummy](#) — поховальне використання й уявлення про передавання сили амулета
- [4] [British Museum — Composite wedjat-eye amulet EA29222](#) — складна варіативність форми та поєднання Уджата з іншими мотивами
- [5] [The Met — Ancient Egyptian Amulets](#) — загальний контекст функцій, матеріалів і використання амулетів
- [6] [Jim Ritter — "Horus-eye Fractions," Encyclopedia of Ancient History](#) — історія гіпотези про «частини ока» та дробі heqat

ЖЕТОН 12. ЄГИПЕТСЬКА КОЛОНА

Опора будівлі й образ природи водночас: папірус, водяна лілія, пальма та рослинна мова храмової архітектури

Що зображено. Жетон показує стилізовану єгипетську колону з рослинною капітеллю — розширеною верхньою частиною, що нагадує розкрити квітку. Це узагальнений образ. Реальні єгипетські колони мали багато варіантів: папірусоподібні, у формі водяної лілії (традиційно звані «лотосовими»), пальмоподібні та пізні складені капітелі, що поєднували кілька рослин. Тому малюнок не можна видавати за один обов'язковий «тип єгипетської колони». [1, 3, 5]

Звідки взяли рослинні форми. Єгипетська кам'яна архітектура зберігала пам'ять про давніші споруди з дерева, стебел і зв'язаних пучків рослин. Колона могла відтворювати в камені стовбур або в'язку стебел, а капітель — бутон, розкрити квітку чи пальмові гілки. Величезна гранітна пальмова колона царя Сахура в Абусірі навіть передає кільця «мотузки», ніби гілки прив'язані до дерев'яного стовпа. Те, що колись було конструкцією з органічного матеріалу, стало стійкою кам'яною мовою. [4]

Чому рослини опинилися всередині храму. Єгипетський храм мислився не лише як будівля, а й як упорядкована модель світу. В інтерпретації храму Дендура папірус і лілія ростуть уздовж нижньої частини стін, а колони піднімаються, мов високі рослини, до «неба» стелі. Рослинні форми відсилали до родючого нільського ландшафту й первісного болотистого середовища, з якого в космологічних уявленнях постає впорядкований світ. [1–3]

Колона була і конструкцією, і зображенням. Вона справді несла перекриття, але її форма, колір і рельєфи водночас передавали зміст. Це важлива відмінність від уявлення про «декоративну накладку»: рослинний образ був вбудований у саму архітектурну форму. У різних частинах храму могли використовувати відкриті й закриті рослинні капітелі; з часом, особливо в пізні та греко-римські епохи, композиції ставали дедалі складнішими й багатшаровими. [2, 3, 5]

Масштаб та інженерія. Колони могли бути величезними кам'яними спорудами. Пальмова колона Сахура була заввишки понад шість метрів і вирізана з граніту, доставленого з району Асуана на сотні кілометрів униз Нілом. Інші храми створювали цілі гіпостильні простори з рядів масивних колон. Тому за красивою рослинною формою стоїть не лише символіка, а й складна робота каменярів, транспортування важких блоків та інженерна організація будівництва. [4]

Важливо: наш жетон не має одного точного музейного прототипу. Він вдало передає ідею «єгипетська рослинна колона», але для поглибленого уроку варто показати кілька реальних типів капітелей: папірусну, у формі водяної лілії (традиційно «лотосову»), пальмову та пізню складену.

Як можна пояснити дітям 10–12 років. «Це єгипетська колона. Вона справді підтримувала дах, але єгиптяни часто робили її схожою на рослини Нілу — папірус, водяну лілію або пальму. Тому храм усередині міг нагадувати величезний кам'яний сад. Такі колони показують, як інженерна конструкція й уявлення про природу поєднувалися в одній будівлі».

Джерела та матеріали для перевірки

- [1] [The Met — Papyrus in Ancient Egypt](#) — папірусні колони й храм як образ первісного болотистого світу
- [2] [The Met — The Temple's Cult and Decoration](#) — рослини, колони та символічна модель природного світу
- [3] [The Met — Temple of Dendur: Architecture and Ritual](#) — рослинні капітелі, архітектура та ускладнення форм
- [4] [The Met — Palm Column of Sahure](#) — кам'яна імітація пальми, розмір, матеріал і транспортування
- [5] [The Met — Composite Papyrus Capital](#) — пізня складена капітель із кількох видів рослин